

# Wajdelota<sup>1</sup>

Jonui Palioniui,  
lietuvių kalbotyros vaidilai

LESZEK BEDNARCZUK  
Krokuva

*This article deals with the Baltic formation underlying the Polish and German forms Wajdelota, Waidelotte, attested in the literature as the name of the ancient pagan priests of the Balts, and comments on some morphologic and semantic aspects of this denomination.*

Žodis *wajdelota* į lenkų kalbą pateko Adomo Mickevičiaus dėka, kuris vieną iš pagonių prūsų dvasininko pavadinimų pritaikė romantizmo epochos tautos pranašui apibūdinti. Su šiuo žodžiu susidūrė ištisos jaunųjų lenkų kartos, pradedant belvederininkais ir baigiant nūdienos vidurinių mokyklų jaunimu, kuriems *Konradas Valenrodas* yra privalomai skaitoma literatūra. Visi originalo ir daugiau nei dvidešimties vertimų skaitytojai savaip pereme šio žodžio semantinį lauką, o jų atmintyje įstrigo antraštės *Vaidilos daina*, *Vaidilos sakmė*. Nedaugelis iš jų rimtai susimąstė, ar *Gražinoje* ir *Konrade Valenrode* pasirodantys lietuvių vaidilos iš tikrųjų egzistavo pagoniškoje Lietuvoje ir kaip jie lietuviškai buvo vadinami. Nėra visai aišku, kaip *wajdelota* skambėjo prūsiškai ir ką iš tiesų reiškė, kokia buvo jo morfologinė sandara ir funkciniai atitikmenys lietuvių, slavų ir kitų indoeuropiečių pagoniškose religinėse sistemose. Pamėginsime į tai atsakyti remdamiesi etimologiniais tyrimais.

Aiškiai negatyvią poziciją žodžio *wajdelota* autentiškumo atžvilgiu užėmė Aleksandras Brückneris, jau 1904 m. (1904/1984: 49), o vėliau lenkų kalbos etimologiniame žodyne tvirtinęs, jog *wajdelota* – tai „išgalvotas žodis, lietuviams visiškai svetimas; kilęs iš vokiečių *waideln*, *Waidler* „o pruskich guślarzach-wróźbitach“ [apie prūsų kanklininkus], o pastarasis iš prūsų *waidlemai*<sup>2</sup> „kankliuojame“. Šis aiškinimas buvo pakartotas *Tarptautinių žodžių žodyne* (*Słownik wyrazów obcych*, SWO 757) ir Doroszewskio žodyne (SJP<sub>x</sub> 820). Tačiau kiti prūsų kalbos tyrinėtojai terminą *Waidelott(e)*, užrašytą skirtinguose šaltiniuose, o vėliau vartotą Prūsijos vokiečių, laiko autentišku ir jo darybą aiškina remdamiesi prūsų (Reinholdas Trautmannas) arba lietuvių kalbos faktais (Kazimieras Būga, Janis Endzelynas, Ernstas Fraenkelis).

<sup>1</sup> Straipsnis pirmą kartą skelbtas lenkų kalba žurnale *Język polski* 76, 1996, 264–273.

<sup>2</sup> Yra žinoma prūsų kalbos forma *waidlemai*, nurodoma *Tarptautinių žodžių žodyne* (*Słownik wyrazów obcych*, 1954), deja, 1991 m. leidime buvo pateikta klaidinga informacija, kad terminas *wajdelota* atsiradęs XIX amžiuje.

Pirmiausia turime nepamiršti (žr. Kleiner 1948: I 354, II 71–72), kad žinių apie pagonių prūsų istoriją ir religiją Mickevičius sėmėsi iš XIX a. vokiečių tyrinetojų, daugiausia iš Augusto von Kotzebue (1808) ir Franzo Mone (1822), kurie tikriausiai nebuvo susipažinę su Simono Grunau kronika (apie 1530 m.), pagrindiniu informacijos apie prūsų *wajdelotas* šaltiniu, išleistu 1877–1896 m.

Grunau kronikoje kalbamasis žodis užfiksuotas keliais grafiniais variantais (*Waidelott(e)*, *Waidlott(e)*, *Waidolott(e)*), esama ir vokiškų morfologinių jo adaptacijų: *Waid(e)ler* ‘burtininkas’, *waideley* ‘burtai’ ir *waidelen* ‘burti’. Georgas Nesselmannas (1836) ir Janis Endzelynas (1943/1982: 332) dar nurodo formas *weidelutt*, *weidulutt*. Iš XIX a. žinomi ir keli kiti šio termino užrašymai: *Vaidalottes* (Mone 1822: 85), *Wejdalota* (Narbutt 1835: 255–258), *Weidalyt* (Kraszewski 1847: 108), *Wajdeluta* (Konrado Valenrodo autografas, IV 330, plg. SJAM<sub>IX</sub> 526).

Sunku nustatyti, iš kokių senųjų šaltinių imtos tos lytys, bet matyti, kad visos jos remiasi Prūsijos vokiečių forma *Waidelotte*, iš kurios kilo ir lietuvių *vaideliotas*, ir Mickevičiaus *wajdelota*. Prototipui prūsų kalboje pati artimiausia, atrodo, bus forma *Waidlott(e)*.

Žodžio *Waidelotte* tyrimams Kazimieras Būga yra skyręs vieną iš savo studijų (1909/1958: 185–188). Jo manymu, tai deminutyvas, išvestas iš Prūsijos vokiečių *Waidel-er*, kurio atitikmuo lietuvių kalboje yra pavardė *Vaidilas* (rašytiniuose šaltiniuose *Woydillo*). Būgos manymu, prūsų kalboje buvę tokie pagonių dvasininko pavadinimai: *\*vaidilas*, iš jo padarytas *\*vaidil-ūtis* ir moteriškoji pastarojo lytis *\*vaidil-ūtė*. Žodį *\*vaidilas* Būga sieja su ide. *\*uoid-* ‘žinoti’, pirminę jo reikšmę nusako kaip ‘sapiens, sapientiā praedictus’ (apdovanotas išmintimi), o semantinės motyvacijos atžvilgiu lygina su lie. *žynys*, *žiniuonis* – žodžiais, vediniais iš veiksmažodžio *žinoti*. Būgos manymu, iš *\*vaidilas* kildintinas ir prūsų kalbos veiksmažodis *\*vaid(i)lītvei*, plg. praes. 1 pl. *waidleimai* ‘wir zeubern’ iš 1561 m. Enchiridiono. Kaip matyti, čia siūloma priešinga nei Brücknerio įsivaizduota žodžio darybos kryptis.

Panašias į Būgos mintis dėsto Fraenkelis (1955–1965: 1179–1180, 1214–1216)<sup>3</sup>, siedamas prūsų *waidelotte* su lietuvių *vaidila(s)* ‘aktorius’, (?) ‘keliaujantis dainininkas, burtininkas, vaidila’ (nepatikrintais duomenimis). Tačiau jis dar papildomai nurodo ir prūsų *waidinna* (praes. 3 sg.) ‘rodo’, lietuvių *vaidinti*, *vaidas* ‘vaiduoklis’, *veizdėti*, *veidas*, *vaizdas*. Visus šiuos žodžius Fraenkelis kildina (su tam tikrais fonetiniais sunkumais, nes nepaaiškina kai kurių minėtų formų -z-) iš ide. *\*ueid-* ‘matyti’, taigi kitaip nei Būga, kuris pamatu ėmė *\*uoid-* ‘žinoti’.

Endzelynas (1943/1982: 331–332) prūsų formoje *waidleimai* įžvelgia kamieną (3 sg.) *\*vaid(e/i)lēj(a)*, nurodo (kaip ir Nesselmannas) lytis *waidelotte* ir *waide/ulutt*, cituoja Būgos aiškinimą ir greta lietuvių *žynys* nurodo latvių kuronizmą (*n* išlikęs prieš *t*) *zinte* ‘burtininkavimas’ (1948/1971: 92).

Trautmannas (1910: 454–455), panašiai kaip Brückneris ir kitaip nei Būga, aiškindamas prūsų *waidelotte*, pradeda nuo formos *waidleimai*. Jo manymu, veiksmažodis *\*waidle(i)ti* turi iteratyvinę priesagą -lā-/lē- (panašus formantas žinomas lietuvių kalboje) ir yra vestinas iš *waist* ‘žinoti’ (1 pl. *waid-imai*). Iš šio kamieno Trautmannas

<sup>3</sup> Žodžių *vaidas* ir *veizdėti* straipsniai sudaryti kiek chaotiškai, o etimologiniai aiškinimai ne iki galo apgalvoti. Genetinis *waidleimai* ryšys su *waidinna* ir lietuvių *veizdėti* kelia tam tikrų abejonių.

kildina *nomen agentis* \**waidlōtojis*, plg. *artoys* = liet. *artojas*. Kaip paralelės pateikiami sen. rus. *vědb* ‘žinojimas (slaptas), burtai’, *vědunъ* ‘burtininkas’, sen. ind. *vidáthe* ‘žynio dieviškos paslapties žinojimas’, *vídyā* ‘burtų menas’.

Ši etimologija įtikina labiau nei Būgos aiškinimai, tačiau jos silpnoji vieta – tai, kad prūsų kalboje nėra veiksmažodžių, kurių priesaga atitiktų liet. *-lioti*. Ši iteratyvinė-deminutyvinė priesaga, Jano Otrębskio (1965: 351–354) nuomone, yra laikytina *-ioti* variantu, atsiradusiu prisijungus deminutyvnei daiktavardžių priesagai *-el/-al-*, todėl ir lie. *-lioti* ryšys su prūsų *waidleimai* yra abejotinas.

Mano įsitikinimu, formoje *waidleimai* reikia išvelgti konjuktyvo morfemą *-lai-*, vartojamą pageidavimui reikšti. Kaip yra pastebėjęs Christianas Stangas (1942: 263), šios formos dažniausiai vartojamos sudetiniuose prijungiamuosiuose tikslo sakiniuose. Būtent toks yra ir *waidleimai* atvejis:

*kai mes ... ni ... waidleimai* (Enchiridion 29, 3)  
*das wir ... nicht ... zeubern*  
 ‘kad mes neburtininkautume (neužsiimtume burtais)’

Tai agliutinacinė prūsų kalbos forma. Tekstuose daugiausia pasitaiko 3 asmens lyčių, kur *-lai* atsiduria žodžio gale, bet kitais atvejais ta morfema įterpiama tarp kamieno ir galūnės, pvz.: 2 sg. *quotī-lai-si* ‘kad norėtum’), 2 pl. *quotij-laj-ti* ‘kad norėtumėte’, 1 pl. *turi-li-mai* ‘kad turėtume’. Laikant *waidleimai* konjuktyvu iš *waid-imai* ‘žinome’, galima išvelgti reikšmės pokytį iš ‘žinoti, turėti žinių’ į ‘valdyti slaptas žinias, burti’. Forma *-lei-* vietoje laukto *-lai-* didelių sunkumų nekelia. Sunkiau paaiškinti, kodėl daiktavardis buvo išvestas ne iš bendraties, o iš modalinio kamieno. Prūsų bendraties formantų gausa leidžia spėti, kad tam tikros bendratys galėję turėti ir modalinę funkciją. Iš tokio modalinės bendraties *waid-lai* kamieno ir galejo būti išvestas *nomen agentis* \**waid-lai-tojis* ‘turintis (privalantis) taikyti paslaptingas žinias’, kuris, įsigalėjęs krikščionybei, gavo reikšmę ‘užsiimantis burtais, burtininkas’.

Prūsų žynio pavadinimas yra palikęs nemažai pėdsakų ir to regiono onomastikoje. Geografiniame žodyne iš lietuviškosios Suvalkijos dalies netoli Dusios ežero užfiksuota vietovė *Wajdeloty*, kuri 1915 m. vokiškame žemėlapyje vadinama *Wajdaloty* (plg. anksčiau minėtas formas *wajdal-*, *wajdol-*), o lietuviškai – *Vaideliotai*. Galima spėti, kad šis pavadinimas atkeliavo kartu su išeiviais iš kryžiuočių valdomos Prūsijos, prisiglaudusiais čia dėl savo praktikuojamų religinio gyvenimo formų. Vietovardžio pamatas turėtų būti asmenvardis – pravardė arba pavardė. Iš prūsų žynio pavadinimo galima kildinti ir pavardę *Wejdlejt*, šiandien daugiausia sutinkamą Elbės regione – iš čia yra 18 iš 30 pavardžių, įtrauktų į PESEL<sup>4</sup>.

Apibendrinant anksčiau išdestytus svarstymus galima teigti, kad žodis, rašomas *Waidelott(e)* ir pan., prūsų kalboje turėjęs formą \**waid-lai-tojis*, yra veikėjo priesagos

<sup>4</sup> Prieš keliolika metų Jagodnos kaimo kapinėse šalia to paties pavadinimo ežero ant vokiško antkapio aptikau pavardę WEDELEIT. Vadinas, galima būtų teigti, kad pavardės, atsiradusios *Waidlott(e)* pagrindu, buvo žinomos Rytų Prūsijos teritorijoje.

-tojis vedinys iš veiksmažodžio *waist* ‘žinoti’ modalinio kamieno *waid-lai-*. Kadangi tokio veiksmažodžio rytų baltų kalbose nežinoma, tai minėtasis vedinys laikytinas prūsų kalbos inovacija. Pagonybės laikais taip vadinti tam tikri dvasininkai (žyniai), kurie rūpinęsi slaptųjų religinių žinių įgijimu ir perdavimu, o įsigalėjus krikščionybei tai imta laikyti burtininkavimu. Ta veikla turėjo būti tokia paplitusi, kad į suvokietėjusių prūsų palikuonių žodyną pateko *Weidelei*, *Weideler*, *Weidelotten*, *weideln* (Frischbier 1883: 460).

Kaip matyti, aptariamasis žodis etimologizuojamas prūsų kalbos faktų pagrindu, todėl kyla klausimas, koks jo atitikmuo buvo pagoniškos Lietuvos religinėje sistemoje. Atsakymą galima rasti minėtoje Būgos studijoje, kur atkreiptas dėmesys į semantinį prūsų *waidelotte* ir lietuvių *žynys* (: *žinoti*) paralelizmą. Reikia tik pridurti, kad žodis *žynys*, formanto *-jo-* vedinys, turi pailgintą šaknies balsį, o tai gali rodyti jo archajiškumą (Otrębski 1965: 68). Šiandien tas žodis yra išlaikęs savo senąją reikšmę, o su būdvardžiu *piktas* gali reikšti ‘burtininkas, kerėtojas’. Senuosiuose lietuvių kalbos tekstuose *žynys* atitinka lenkų kalbos *wieszczek* ‘pranašas, būrėjas’, o veiksmažodį *wieszcze* – *žynauju*, *žynauti*. Iš kitų lietuvių kalbos vedinių, be *žiniuonis* (Būga) ir *žin(i)ūnas* (Otrębski 1965: 68), bene įdomiausias yra *žinčius* (Skardžius 1943: 79, 334, iš Merkines). Būtent šį žodį išvelgia Brückneris (1903/1974: 67) ir Būga (1909/1958: 180–183) skaitydami Jano Długoszo (X 210, 1387 m.) sakinį „Ignis ... a sacerdote ... qui eorum lingua znicz appellabantur“. Formantas *-čius* būdingas veiksmažodiniams asmenvardžiams (Otrębski 1965: 246). Endzelynas (1948/1971: 92) tą žodį kildina iš neišlikusio *nomen actionis* \**žintis*, artimo latvių *zinte* ‘burtai’ < \**zintjā*, kurį galima laikyti rytų baltų religinės terminologijos inovacija.

Długoszo užrašyta forma *znicz* XVI amžiuje buvo klaidingai interpretuota kaip ‘šventoji ugnis’, plg.:

Ogień *Znicz* nazywali, który gorzał zawždy,  
Kto mimo szedł, musiał nań drew przykładac każdy  
(Strykowski, apie 1580/1978: 236)

XIX a. senosios Lietuvos mylėtojai tą reikšmę plačiai paskleidė<sup>5</sup>, o mūsų laikais lenkų kalboje *znicz* tapo tautos didvyrių, mirusiųjų atminimo bei olimpinių žaidynių simboliu.

Kaip matyti iš aptartų faktų, prūsų ir lietuvių dvasininko (žynio) pavadinimai susiformavo nepriklausomai, tačiau remiantis bendru modeliu: *nomen agentis* iš veiksmažodžio ‘žinoti, užsiimti paslaptimis žiniomis’. Bendro pavadinimo nebuvimą galima aiškinti veiksmažodžio \**vaid-* išnykimu rytų baltų kalbose, kur jį išstūmė artimos reikšmės \**žin-ā-* ‘žinoti’, turintis taip pat ir religinę-maginę reikšmę ‘užsiimti paslaptimis, slaptomis žiniomis’.

<sup>5</sup> Janas Karłowiczius (1875: 327–328, 375), o po to ir Būga (ten pat) klaidingą Długoszo teksto interpretaciją atitaisė, bet abu, remdamiesi XVIII a. leidimu, pateikė žodžio formą *Zincz*, o ne taip, kaip buvo Długoszo originale – *Znicz*, plg. 1961–1985 m. leidimą (X 210).

Šiuo atveju artimesnės prūsų kalbai yra slavų kalbos, kuriose esama keletas religinių-maginių apeigų veikėjų pavadinimų, kilusių iš veiksmožodinio kamieno \**věd-*. Struktūriškai artimiausias prūsų \**waid-lai-tojis* / *wajdelota* yra bendraslaviškas ‘žynio, pranašo, burtininko, keretojo’ pavadinimas \**věd-tjo-* > \**věščь*, daugiausia paliudytas būdvardinės formos \**věščь-jь*. Panašiai kaip Prūsijos vokiečių kalboje žinomos formos *Waidolottinne*, *Waidlin(ne)*, slavų turimos ir moteriškosios lytys – \**věšča(ja)*, \**věščica*, kurios labiau paplitę ir ilgiau išsilaikę dėl ypatingo moterų vaidmens šioje veikloje. Kita vertus, žodis \**věd-ьma*, daugiausia žinomas iš rusų kalbos duomenų, greičiausiai yra kilęs iš *abstractum deverbale* ‘slaptos žinios, burtai’ (panašiai kaip sen. rusų kalboje *věd-ь* ‘stebukladario galia, kerai, burtai, išmanymas’). Tai rodo kategorinę formanto *-ma*, pirmiausia sudarančio *nomina actionis* ir *resultati*, reikšmę, pvz., lietuvių kalboje *tarti* – *tar-ma*, slavų \**kuč-ьma* ‘kuodas’ (Otrębski 1965: 154–155; Sławski 1976: 14–15).

Tam pačiam semantiniam laukui priklauso iš kamieno \**věd-* išvesti gausūs rusų kalbos vediniai: senieji *vědunь*, *vědunja*, *vědunica*, *vědunixa*; *vědьstvo*, *vědunьje*, *vědьmenьje* (SRJ<sub>III</sub> 50), tarminiai (daugiausia šiaurės rusų ir baltarusių regionuose) *ved'mica*, *ved'movat'*; *ved'mak*, *ved'mačka*, *ved'mačit'*; baltarusių *v'az'm'ar*, *v'az'marka*; lenkų tarm. *wieźmiarstwo*; rusų tarm. *ved'movstvo*, *ved'movišče* ir pan.

Iš kamieno \**věšč-* praslavų epochoje sudarytas veiksmožodis \**věščiti*, *nomen actionis* \**věščenьje*, *nomen resultati* \**věščьba* ir daugiausia vakarų bei pietų slavų grupėse įsitvirtinę \**věščьць*, \**věščькь*, \**věščерьь*, rusų \**věščunь* ir pan.

Čia pateikti žodžiai sudaro aiškiai matomas žodžių darybos paradigmas – darinių serijas. Tokią paradigmą sudaro praslaviški vediniai iš \**vešč-* ‘pranašauti’ ir sen. rusų kalbos derivatai iš *věd-* ‘turėti slaptų žinių, naudotis jomis (burti)’:

| <i>nomen agentis</i>                                      | <i>verbum</i>  | <i>nomen actionis</i>                | <i>nomen resultati</i> |
|-----------------------------------------------------------|----------------|--------------------------------------|------------------------|
| <i>věščь(jь)</i> , <i>věšča(ja)</i> ,<br><i>věščica</i> , | <i>věščiti</i> | <i>věščenьje</i>                     | <i>věščьba</i>         |
| <i>vědunь</i> , <i>vědunja</i> ,<br><i>vědьma</i>         | <i>věděti</i>  | <i>vědunьje</i><br><i>vědьmenьje</i> | <i>vědь</i>            |

Paveldėtų vedinių gausa rodo, kad kalbamoji religinė-maginė veikla turėjusi būti gyvybinga ir vėlyvuojų priešistoriniu laikotarpiu, o atskirų kalbų ir tarmių nauji savarankiški dariniai (ypač baltarusių ir kašubų, žr. Boryś, Popowska-Taborska 1994) liudija tos veiklos tęsą ir krikščionybės laikais. Kai kurios iš minėtųjų leksemų pateko į Biblijos vertimus, plg. sen. lenkų *wieszczec*, *wieszcznik*, *wieszczy*; *wieszczenie*, *wieszczba* (SS<sub>IX</sub> 198–199). Daugelis tų pavadinimų, ypač su kalbamąja veikla susijusių moterų, pateko į tautinės magijos ir demonologijos sritį, plg. sen. lenkų „*wieszczą baba* (z) *Zakrzewa* scilicet *czari*“ (1476), „*strigori* al. *wyesczyce*“ (1420). Panašiai lenkų tarmėse, kur *wieszcz(y)*, *wieszczą*, *wieszczyca* reiškia ‘vampyras (abiejų lyčių), undinė, velnienė’, reikšmės raidą gali iliustruoti toks sakiny: „*Wieszczy* ...

wychodzi z grobu i wieszczy (3 sg.), a jak daleko słycać jego krzyki, tak daleko ludzie umierać muszą“ (SGP<sub>VI</sub> 120, užrašyta Mažojoje Lenkijoje<sup>6</sup>). Aptariamam žodžių laukui reikėtų priskirti ir lenkų tarm. *nie-wiada* ‘išsigimėlis, pamestinukas ir kt.’: „Iš vaiko (pradeto vampyro ir moters) po septynerių metų pasidaro *nie-wiada*“ (Karłowicz, SGP<sub>III</sub> 315, Liublino kraštas).

Lyginant prūsų ir slavų dvasininko-žynio pavadinimus matyti, kad juos sieja struktūriniai ir semantiniai panašumai. Abiem atvejais veiksmažodžiai, atspindintys iš ide. \**uoid-* ‘žinoti’, buvo vartojami reikšme ‘turėti slaptų žinių, naudotis jomis’, o iš jų su panašiomis priesagomis išvesti *nomina agentis* reiškia ‘tą, kuris žino; išminčių-žynį, kuris savo slaptomis žiniomis spėdavo (pranašaudavo) būsimus įvykius’. Kad šia veikla užsiimdavo ir moterys, slavų kalbų medžiaga rodo patikimai, o prūsų – tikėtina. Krikščionybės laikais abiejose kalbų grupėse šių žodžių reikšmės savarankiškai pakito į ‘burtininką’.

Reikia pasakyti, kad ne tik prūsų ir slavų, bet ir kitose ide. kalbose esama iš \**uoid-* kilusių religijos bei magijos sferai priklausančių vedinių. Jau anksčiau čia buvo cituota Trautmanno nurodyta paralelė iš sanskrito (1910: 455), o Būga atkreipė dėmesį į panašią keltų žynio (druido) reikšmės raidą: galų *druidae*, *druides* kaip \**dru-uid-* ‘daug, giliai žinantis’, tik kito šaknies vokalizmo. Dėmesio negali nepatraukti stebėtinai panašumas tarp dviejų engiamų tautų dvasinių vadovų ir pasipriešinimo rengėjų skirtingose Europos srityse skirtingu laiku.

Kaip jau yra pastebėjęs minėtoje studijoje Būga, panašiai motyvuotas lietuvių pagonių dvasininko – žynio – pavadinimas, besiremiantis veiksmažodžiu *žino-ti*, rytų baltų kalbose išstūmusiu pr. *waist* atitikmenį, reiškusį ‘žinoti, išmanyti’. Šiandien žynys reiškia ‘žiniuonis’ ir gali būti taikomas pagonių dvasininkui, kulto atstovui apibūdinti (plg. *Egipto žynys*) arba siejamas su žolininkavimu, vaistažolių, liaudies medicinos išmanymu. Kaip paralelę čia galima pateikti slavų \**zna-xorь*, kuris reiškė gydymo magijos atstovą (bet vediniai iš \**věd(tjo)-* priklausė tikėjimo sričiai). Todėl kyla klausimas: ką praslavų ir praindoeuropiečių epochose reiškė šaknis \**uoid-* ‘žinoti’ ir \**ǵnō-* ‘pažinti’, taip pat jų vardažodiniai vediniai.

Žvelgiant iš indoeuropiečių morfologijos pozicijų, atsakymas yra sąlygiškai paprastas: \**uoid-* priklausė perfekto sistemai ir turėjo visus jos bruožus: buvo intranzityvinis, veiklo požiūriu neutralus, iš jo nebuvo sudaromos kitos laikų formos, jis žymėjo būseną, atsiradusią kaip ankstesnės veiklos rezultatą; kai kuriose kalbose galėjo būti vartojamas pasakojant, rečiau – perteikiant netiesiogiai žinomus dalykus (sanskrito ir albanų evidencialis). Šaknis \**ǵnō-* buvo aoristo kamienas: reiškė baigtinį tranzityvinį taškinį veiksmą; šalia jo tikriausiai egzistavo inchoatyvinis -sko- prezensas ir jau prokalbėje buvo pasidaryta daiktavardžių serija: *nomen agentis* \**ǵnō-tēr/l*, *nomen actionis* \**ǵnō-ti-*, *nomen obiecti* \**ǵnō-mŋ-*, *nomen instrumenti* \**ǵnō-tlo-* (Pokorny 1949–1969: 376–378). Kai kuriose kalbose \**ǵnō-* pamatu pasidaryti veiksmažodžiai nustelbė \**uoid-* vedinius ar apribojo jų

<sup>6</sup> Baltarusių tarmese prie Vitebsko ir šiaurės Rusijoje žodis *veščica* ‘ragana’ yra šarkos epitetas, nes ji pranešanti kokią nors naujieną. Ten tikima, kad *vieščica*, palikusi savo kūną po piesta, gali pasivertusi šarka išlekti per kamina, plg. ĖSBM<sub>II</sub> 117–118.

vartosena: naujojoje graikų, lotynų, naujojoje anglų, rytų baltų, pietų ir rytų slavų (Buck 1949: 17.17).

Daug sunkiau šiuos kamienus analizuoti etimologiškai – nustatyti pirmines reikšmes ir genetinius ryšius su kitomis šaknimis. \**uoid* atveju atrodo, kad jį reikia vesti iš \**ueid*- ‘matyti’, taigi pirminė reikšmė – ‘žinau, nes mačiau’. Šakniai \**gnō*- motyvaciją ide. sistemoje rasti sunku, bet galima prisiminti Hermano Hirto hipotezę (1900: 3), siūliusio \**gnō*- kildinti iš \**gen* + *e/o*- ‘gimdyti, vaisinti; kilti; būti kraujo gimine, artimam’ (reikšmės požiūriu čia išvelgtina fizinė-juslinė motyvacija; plačiau žr. Trubačev 1959: 154–156).

Tolesnes medžiagos šių veiksmazodžių skirtumui pažinti teikia jų vartosena frazeologiniuose junginiuose, įvairiose patarlėse ir priežodžiuose (NKP<sup>III</sup> 665–670, 908–914). Ta skirtis turėtų būti paveldėta iš praslaviškos epochos ir turi atitikmenų kitose kalbose. Kaip matyti, veiksmazodis ‘žinoti, išmanyti’ pirmiausia buvo susijęs su dvasinėmis žiniomis, vidine religine patirtimi, o ‘(pa)žinoti’ nusakė gebėjimą, paremtą stebėjimu ir jusliniais potyriais. Jei praindoeuropiečių epochoje buvo šaknis, reiškusi intelektualinį, dvasinį pažinimą (išmanymą), tai turėjo būti ir tų žinių puoselėtojų, kuriuos galima būtų pavadinti ‘išminčiais’, turinčiais dvasininkų-pranašų statusą<sup>7</sup>. Jų veiklos sritis – tai idejų pasaulio raiška pranašaujant, duodant nurodymus ir skelbiant tikėjimo tiesas.

Senovės Indijoje tas pažinimas (išmanymas) išreikštas vedų forma, jis sudarė filosofijos, teologijos, teisės, logikos ir kalbotyros pamatus. Jo pradmenys tikriausiai siekia praindoeuropiečių epochą. Baltų ir slavų kalbose randame nemažai to pažinimo puoselėtojų pavadinimų (plg. anksčiau nagrinėtą prūsų ir slavų medžiagą). Galima manyti, kad iškiliausios tos veiklos atstovus domino ir mąstymas apie kalbą. Atsižvelgiant į nagrinėtųjų *wieszcz*, *wiedzieć*, *wiedza* semantiką, jie išsiskyrė troškimu pažinti, gilia įžvalga ir išradingu mąstymu – bruožais, būdingais šių dienų etimologui. Tad nebus perdėtas ir profesoriaus Vytauto Mažiulio apibūdinimas kaip baltų ir prūsų etimologijos vaidilos.

## SUTRUMPINIMAI

ÉSBM – МАРТЫНАЎ, В. У., ред., *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск, 1978.

NKP – KRZYŻANOWSKI, J., red., *Nowa księga przysłów polskich* 1–4, Warszawa, 1969–1972.

SG – CHLEBOWSKI, B., red., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* 1–15, Warszawa, 1880–1902.

SGP – KARŁOWICZ, J., red., *Słownik gwar polskich* 1–6, Kraków, 1900–1911.

SJAM – GÓRSKI, K., HRABEC, S., red., *Słownik języka Adama Mickiewicza* 1–11, Wrocław, 1962–1983.

SJP – DOROSZEWSKI W., red., *Słownik języka polskiego* 1–11, Warszawa, 1958–1969.

SRJ – БОГАТОВА, Г. А., ред., *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва, 1975–.

SS – URBAŃCZYK, S., red., *Słownik staropolski*, Kraków, 1953–.

SWO – *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa, 1954.

<sup>7</sup> Praindoeuropiečių epochoje būta įvairių žynių kategorijų. Vieno iš jų pavadinimą – ‘aukotojo, atnašautojo’ – rekonstravo Redardas (1974: 191–195), remdamasis mesapų *to-bara(s)*, vedų *prá-bhartar*- ir avestos *fra-bərətar*-.

## LITERATŪRA

- BORYŚ, W., POPOWSKA-TABORSKA, H. 1994: *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* 1, Warszawa.
- BRÜCKNER, A. 1903/1974: Dawność i znaczenia języka polskiego. *Początki i rozwój języka polskiego*, Warszawa, 42–72.
- BRÜCKNER, A. 1904/1984: *Starożytna Litwa*, Olsztyn.
- BRÜCKNER, A. 1927–1957: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- BUCK, C. D. 1949: *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago.
- BŪGA, K. 1958: *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius.
- DŁUGOSZ, J. 1961–1985: *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* 1–12, Warszawa.
- ENDZELĪNS, J. 1943/1982: *Senprūšu valoda. Darbu izlase* 4/2, Rīga.
- ENDZELINS, J. 1948/1971: *Comparative phonology and morphology of the Baltic languages*, Hague–Paris.
- FRAENKEL, E. 1955–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- FRISCHBIER, H. 1883: *Preussisches Wörterbuch*, Berlin.
- GRUNAU, S. (apie 1530; 1877–1896): *Preussische Chronik*, Leipzig.
- HIRT, H. 1900: *Der indogermanische Ablaut*, Strassburg.
- KARŁOWICZ, J. 1875: O języku litewskim. *Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności* 2, 135–376.
- KLEINER, J. 1948: *Mickiewicz* 1–2, Lublin.
- KOTZEBUE, A. von 1808: *Preußens ältere Geschichte*, Riga.
- KRASZEWSKI, J. I. 1847: *Litwa* 1, Warszawa.
- MONE, F. 1822: *Geschichte des Heidentums im nördlichen Europa*, Leipzig.
- NARBUTT, T. 1835: *Dzieje starożytne narodu litewskiego* 1, Wilno.
- NESSELMANN, G. H. F. 1836: cituojama iš Endzelīns 1982: 332.
- OTRĘBSKI, J. 1965: *Gramatyka języka litewskiego* 2, Warszawa.
- POKORNY, J. 1949–1969: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern.
- REDARD, G. 1974: Sur la nom indo-européen de prêtre. *Studia indoeuropejskie*, Wrocław, 191–195.
- SKARDŽIUS, P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- SŁAWSKI, F. 1976: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański* 2, 13–60.
- STANG, CH. S. 1942: *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo.
- STRYJKOWSKI, M. apie 1580/1978: *O początkach ... narodu litewskiego*, Warszawa.
- TRAUTMANN, R. 1910: *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen.
- TRUBAČEV, O. 1959: *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.

Leszek Bednarczuk  
ul. Grabowskiego 5/5  
PL-31 126 Kraków

Vertė Eugenija Vaitkevičiūtė